
Н.Котляр

ПОЛІТИКА КОРЕНІЗАЦІЇ В КРИМУ В 20-30-ті рр. ХХ ст.

У березні 1923 р. відбувся XII з'їзд РКП(б), на якому була прийнята резолюція «По національному питанню». Вона декларувала початок здійснення політики коренізації, яка проводилася протягом 20-х рр. в усіх регіонах СРСР. У вищезазначеній резолюції XII з'їзду відзначалося, що однією з причин, яка породжувала розкол між робітничим клас і селянством у минулому, є «великоросійський шовінізм»¹. У резолюції з'їзду були намічені конкретні заходи по здійсненню політики коренізації, а саме: «принятие специальных законов, обеспечивающих употребление национальных языков в государственных и общественных органах, связанных с местным населением; первоочередное выдвижение на руководящие посты лиц коренной национальности, свободно владевших своим родным языком»².

Політика коренізації активно втілювалася в життя в Україні й у Криму. Тут вона базувалась на врахуванні відмінностей не тільки в мові і культурному розвитку, але й у проблемах, пов'язаних з державним будівництвом держави. Успіх радянської програми у великій мірі залежав від селянина. Але політика поступок національностям, за задумом більшовиків не могла бути тривалою. Для них це було тимчасовим актом, який мав полегшити зміцнення радянської влади і держави, позбавити визвольний рух у національних окраїнах колишньої народної підтримки. Саме існування республік слугувало гарантією для позитивного розв'язання питання про застосування національних мов у державному апараті та у суспільно-політичному житті. Декларувалося, що основною метою цієї політики є сприяння розвитку культур і мов національностей. Та на першому плані у державній партії було інше завдання: політичне укорінення в національних республіках. Звідси й назва політичного курсу – коренізація, вважає С.В. Кульчицький³.

Кримський дослідник Д.В. Хованцев стверджує, що політика

коренізації, була у першу чергу породжена «мовним бар'єром», що існував у національних регіонах між сільським і міським населенням. Проводячи порівняльний аналіз практики коренізації в Україні та Криму, він пише: «Городское население ряда национальных окраин пользовалось преимущественно русским языком, сельское – своим родным, национальным»⁴. Так було і в Україні, де через історичні умови робітничий клас був русифікований.

Політика коренізації була складовою частиною національної політики, розробленою і реалізованою на практиці В.Ленінін та його однодумцями. Відсутність чітких і конкретних формулювань з питань національної політики призвели до формування в СРСР багатьох штучних національно-територіальних формувань. При створенні союзних республік визначальним для їхньої назви були переважаючі етнічні групи населення (українці, білоруси, росіяни, вірмени і т.п.). У той же час при створенні автономних утворень, що входили до складу республік, фактор етнічного превалювання тих чи інших народів, що були корінними для даної території, часто не враховувався або швидко змінювався через бурхливий економічний розвиток конкретного регіону. Так, у складі РСФРР були створені Бурятська, Марійська, Удмуртська, Мордовська та інші АСРР, що були названі за переважаючими на момент їхнього створення корінними групами населення. Однак протягом декількох десятиліть освоєння територій, де проживали ці народи, етнічний склад населення істотно змінився, багато корінних народів стали на своїй батьківщині національною меншістю. Назви багатьох автономій не відповідали переважаючому етнічному складу населення, наприклад, у Нагірно-Карабаській АРСР основною частиною населення були вірмени, а в Нахічеванській АРСР - азербайджанці. Багато корінних народів, які входили в ті чи інші союзні республіки СРСР, взагалі не отримали своїх національно-територіальних формувань.

При проведенні політики коренізації досить складною виявилася ситуація з формуванням радянської національної державності на території Кримського півострова. 18 жовтня 1921 р. була прийнята Постанова ВЦВК і РНК «Про автономію Кримської Радянської Соціалістичної республіки», що створювалася як «територіальна» автономія в складі РСФРР⁵. Згодом 11 листопада 1921 р. делегати I установчого з'їзду рад Криму лише постфактум схвалили ті рішення, що вже були прийняті кримськими і центральними органами влади напередодні з'їзду. Про те, що в

Криму була створена «територіальна», а не «національна» автономія свідчив і текст Конституції Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки⁶.

На формування кримської державності на принципах «територіальної» автономії в 1921 р. вплинули ряд факторів. По-перше, враховувався поліетнічний склад населення Криму. За даними перепису 1921 р. на півострові проживали представники 70 національностей. Однак основну національну структуру Криму визначали 5 етнічних груп: росіяни, українці, татари, німці і євреї, що разом складали 90% населення. 51% населення представляли росіяни й українці, які у ході перепису 1921 р. були включені в одну групу. 26% складали татари, 6,9% – євреї і 5,9% – німці⁷.

За даними перепису 1926 р. у Криму проживали представники 190 націй і народностей: росіяни – 301 398; українці – 77 405; білоруси – 3 842; поляки – 4 514; чехи та словени – 1 419; серби – 74; болгари – 11 377; латиші – 788; литовці – 397; німці – 43 631; англійці – 11; шведи – 27; голландці – 349; італійці – 677; французи – 78; румуни – 222; молдовани – 188; греки – 16036; євреї – 39 921; євреї кримські – 6000; євреї грузинські – 5; караїми – 4213; фінни – 43; ести – 2084; зиряни – 15; вотяки – 22; марійці – 80; мордва – 53; мадяри – 89; чуваші – 47; татари – 179094; башкіри – 7; цигани – 649; корейці – 13; грузини – 293; черкеси – 25; вірмени – 10713; айсори – 50; осетини – 27; перси – 29; курди – 15; тюрки османські – 209. Інші народи: узбеки, туркмени, балкари, кумики, авари, монголи, якути і т. п. були досить нечисленні⁸.

Найбільш активними при формуванні державності півострова були татари. Ще з листопада 1920 р. до Кримревкому була направлена доповідна записка керівників татарської партії «Міллі-Фірка» з пропозицією про співробітництво в питаннях національної політики. У грудні 1920 р. Кримський обком партії ці пропозиції відхилив, визнавши їх «шкідливим і непотрібним пережитком». Обком партії ухвалив рішення розгорнути в Криму кампанію дискредитації «Міллі-Фірки», перехопивши ініціативу по національному будівництву у свої руки. По лінії татарського бюро Кримського обкому партії було розпочато роботу по татаризації управлінського апарату. На засіданні обласного татарського бюро, яке проходило в липні 1921 р., були намічені заходи по татаризації управлінського апарату у тих місцевостях, де переважало татарське населення. Крім того, було поставлене питання про направлення татар-комуністів на керівні посади в

ряд радянських установ Криму. Зокрема, було вирішено рекомендувати в колегію Кримземвідділу Кипчакського і Хаттатова, у колегію Кримнаробраза – Чабанзаде й Одабаша, у колегію Кримздраввідділу – Чапчакчи й Озенбешди, заступником завідуючого Кримсобеса – Ісхакову, завідувачем Кримдержвидом – Айвазова, завідувачем відділу Кримюстиції – Сеттарова, у колегію Кримопродкому –Муслімова, у керування губсоюзом – Яґ'єва, у керування радгоспів – Ібрагімова⁹.

Дуже часто політика коренізації владних структур розумілася як проста зміна росіян та українців особами татарської національності. Також введення у 1929 р. в управлінському апараті діловодства на татарській мові в районах, де частка татарського населення перевищувала 60%, загострили міжнаціональні відносини та викликали протести службовців інших національностей.

Н.М. Господаренко вважає, що це стало початком політики татаризації, що стала головним напрямком більшовиків у вирішенні національного питання в Криму. 10 лютого 1922 р. ЦВК і РНК Криму схвалили перспективний план проведення татаризації радянського апарата. На ці мети передбачалося витратити 4.600.000 карбованців¹⁰. Н.М. Господаренко відзначає, що «татаризация» партійних, радянських, профспілкових, комсомольських, державних і суспільних органів і установ означала створення умов для забезпечення прав і можливостей осіб татарської національності брати участь у роботі відповідних органів влади і керівництва. Такі заходи, на думку Кримського областкому РКП(б), повинні були мати особливе політичне і практичне значення для залучення найбільш бідніших шарів населення на бік радянської влади.

Розпочаті в цьому напрямку владними структурами Криму кроки спонукали представників кримськотатарської громадськості зажадати від них здійснення ряду заходів, не передбачених перспективним планом татаризації¹¹.

Дійсно, у квітні 1922 року була проведена Всекримська татарська безпартійна конференція на якій до органів влади Криму був висунутий ряд досить твердих вимог, у тому числі: закріплення за кримськими татарами 30 місць з 59 у КримЦВК; утвердження головою Крим РНК В. Ібрагімова, а заступником голови КримЦВК – Чебан-Заде; закріплення за кримськими татарами Наркоматів: Наркомзему, Наркомздраву, Зовнішторгу, Військкомату та ін., введення в усі інші колегії Наркоматів по одному члену з татар; активне використання татарської мови як

державної; відкликання з Криму всіх керівників, присланих з центра; рееміграція кримських татар з Туреччини і Балкан; створення в Криму татарських ескадронів, і командних курсів для татар тощо¹².

Керівництво Криму було змушено частково задовольнити ці вимоги.

Після XII з'їзду партії ЦК РКП(б) коренізація у Криму стала ототожнюватися з татаризацією. Незважаючи на те, що в поліетнічному Криму проживали й інші корінні народи, усі зусилля органів влади були спрямовані лише на істотне поліпшення політичного статусу кримських татар, які менше всього підтримували радянську владу в перші місяці її існування. КримЦВК і КримРНК розробили перспективний план татаризації до кінця 20-х рр.¹³

На VIII обласній партійній конференції Криму, що проходила у квітні 1923 р. була прийнята резолюція «Про національні моменти в радянській і партійній роботі», у якій говорилося про те, що потрібно послідовно і неухильно проводити в життя програму, яка була намічена КримЦВК і КримРНК по татаризації центрального і місцевого апарата. При цьому підкреслювалося, що особливо рішуче повинна проводитися татаризація судових, адміністративних і просвітніх установ. Ставилася мета домогтися того, щоб татари складали 49% в обласному апараті управління і 45% на районному рівні. Татарам надавалися переваги перед іншими національностями у підготовці кваліфікованих кадрів, при наборі в середні і вищі спеціальні навчальні заклади¹⁴.

У реалізацію політики коренізації в Криму вкладалися великі кошти, в угоду цій політиці проводилася кампанія, що обмежували можливості по реалізації своїх політичних прав представниками інших народів. Тільки в 1924 р. для реалізації політики коренізації в Криму було витрачено 2 млн. крб.

У 1924-1925 рр. була створена мережа курсів по підготовці татарських кадрів. Для підготовки голів і секретарів сілрад при КримЦИКу було виділено 37 чоловік, у Наркомфін – 40 чоловік фінансових працівників, у Наркомюст – 30 народних суддів, у Наркопін – 30 працівників зв'язку. У кримському лінійному відділенні було підготовлено 25 працівників для залізниці і т. ін.¹⁵ Внаслідок впровадження політики коренізації, за національною ознакою міста членів КримЦИКу були розподілені таким чином: татар – 32 чоловік, росіян – 29, українців – 7, німців – 3, євреїв – 1, латишів – 1, естонців – 1, білорусів – 1 чоловік. У числі членів

РВК у 1924-1925 рр. налічувалось: росіян – 140 чоловік, татар – 42, німців – 5, євреїв – 6, вірменів – 2, болгар – 1, естонців – 2, білорусів – 1, караїмів – 1, угорців – 1, поляків – 1¹⁶.

У ході політики коренізації татари були призначені на всі ключові посади кримських органів влади. Лише на посаді першого секретаря обкому комуністичної партії залишався представник російськомовного населення.

Навесні 1925 р., обстеживши діяльність Кримської обласної партійної організації по реалізації політики коренізації комісія ЦК РКП(б) зробила наступні висновки: «1. Констатировать значительные достижения в области привлечения татарского населения к управлению Республикой. 2. Что же касается работы по вовлечению других национальных меньшинств, как-то немцев, болгар, греков и т.д. и работы среди них вообще, то она почти совершенно отсутствует»¹⁷.

В другій половині 20-х рр. процес татаризації у Криму супроводжувався посиленням адміністративно-бюрократичних тенденцій. Бюро Кримського обкому ВКП(б), визнавши недостатність темпів татаризації трестів, підприємств, профспілок, дало настанову довести в національних (татарських) районах число службовців корінної національності до 90 %, в інших – до 80 %¹⁸. Особливе невдоволення в Криму стала викликати політика перекладу діловодства на татарську мову в районах, де татари складали 50-60% від усієї маси населення. Це вимагало від населення цих районів вивчення татарської мови.

Політика коренізації, що стала самоціллю в діяльності державних і партійних органів Криму, поступово почала себе дискредитовувати і, зрештою, потерпіла провал. Багато в чому це було пов'язано з реалізацією політики переселення, що у Криму розгорнули прихильники коренізації на чолі з головою КримЦІК Велі Ібраїмовим.

Питання щодо переселення в Крим виникло вже в 1921 р. при здійсненні першочергових заходів по «соціалізації землі». Передбачалося переселити на вільні землі Криму близько 100 тисяч татар-реємігрантів, що проживали в країнах Близького Сходу і на Балканах, і в той же час розселити у степовій частині півострова більшість жителів гірської і передгірної зон, яким гостро бракувало землі. Однак у силу ряду причин (масовий голод 1921-1923 рр., боротьба з так названим «бандитизмом», важке фінансове положення республіки) владні структури не змогли відразу приступити до здійснення наміченого¹⁹.

Надіслані у Крим з Москви партійні працівники прагнули неухильно проводити в життя настанови центральних органів влади країни. Але в Криму за умов політики татаризації керівники КримЦИК і КримРНК Велі Ібраїмов і Дерен-Айєрлі та їх численні прихильники, у тому числі й у низовому управлінському апараті, активно домагалися пільг і переваг у земельному питанні для осіб татарської національності. Це породжувало багато непорозумінь у взаєминах владних структур і окремих особистостей²⁰.

Протягом першого півріччя 1925 р. декілька Наркоматів Кримської АСРР розробляли перспективний п'ятирічний план переселення і розселення народів. У серпні цього ж року він був розглянутий і затверджений ЦВК і РНК республіки, а 31 березня 1926 р. схвалений ВЦВК і РНК РСФСР. Перспективним планом, розрахованим до кінця 1929 р., передбачалося відвести в Криму для переселенців і розселенців 311 792 десятини землі, розмістивши на них 11 727 селянських дворів²¹.

16 лютого 1924 р. газета «Правда» опублікувала інформацію про постанову Президії ЦВК СРСР «О землеустройстве трудящихся евреев». Відповідно до нього в Крим потрібно було переселити з центральних районів Росії, України і Білорусії 10 000 єврейських родин для занять сільським господарством. Переселення намічалось провести до початку весняної сівби 1925 р.

29 серпня 1924 р. президія ЦВК СРСР ухвалив постанову «О КОМЗЕТе при Президиуме Совета Национальностей ЦИК СССР», відповідно до якої в Москві створювався Комітет земельного устрою працюючих євреїв (КОМЗЕТ), а при ВУЦВК і БЕЛЦВК, при губвиконкомах усіх губерній України, а також Гомельській, Смоленській і Псковській губерніях – місцеві органи Комзету. З метою мобілізації суспільної думки в підтримку Комзета пропонувалося організувати Товариство по землевпорядженню працюючих євреїв (ОЗЕТ) з районними відділеннями. 4 вересня 1924 року КОМЗЕТ видав свою постанову «О плане и методах работы по переселению в Крым еврейских семей»²².

Політика центральної влади по переселенню євреїв у Крим була стратегічною грою Сталіна, що вирішив одержати серйозні економічні вигоди від всесвітніх єврейських фінансових кіл, за спробу створення єврейського анклаву на півдні країни. Однак ці плани не були відомі татарським лідерам Криму. Керівництво Криму на чолі з В. Ібраїмовим усіяло пручалося їхньої реалізації, що, зрештою призвело не тільки до згорання політики

татаризації, але і до розстрілу голови КримЦВК Велі Ібраїмова і його найближчих прихильників.

Політика коренізації стала поступово загасати. Так якщо серед голів сільрад у 1927 році кримські татари склали 45,3%, то в 1939 р. – 37%. Зменшення питомої ваги осіб кримськотатарської національності відбувалося не тільки через відсторонення їх від керівних посад (особливо після розстрілу Велі Ібраїмова і його однодумців), але і внаслідок зросту у складі населення республіки загальної частки представників інших народів, головним чином росіян і українців²³.

У 1930 р. у Криму було проведено нове районування: замість 10 було створено 16 районів, причому ряд з них був створений за національною ознакою: Біюк-Онларський – німецький, Фрайндорфський – єврейський, Ішунський – український, Балаклавський, Бахчисарайський, Ялтинський, Алуштинський і Судакський – татарські. Інші 8 районів створювалися як змішані²⁴.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що політика коренізації, проведена в Криму в 20-і рр., фактично була зведена до татаризації і виявилася невдалим експериментом, що проводився в рамках реалізації «ленінської національної політики».

¹ КПРС у резолюціях і рішеннях. – Вид. 8-е, т. 2. - С.437-438.

² Хованцев Д.В. Політика коренізації на Україні й у Криму: порівняльний аналіз практики 20-х років // Культура народів Причорномор'я. - 1999. - № 11. - С.83.

³ Кульчицький С.В. Україна між двома війнами. – 1997. - С.27.

⁴ Хованцев Д.В. Вказана праця. - С. 83.

⁵ Збірник узаконень і розпоряджень Робочого і Селянського уряду Кримської Соціалістичної Радянської Республіки.-Сімферополь-1992. - №1. -1 лютого.

⁶ Там само. - С.256-262.

⁷ Кримська АРСР (1921-1945) Питання – відповіді. / Упор. Ю.И. Горбанів. – Сімферополь, 1990. - С.101.

⁸ Всесоюзная перепись населения 1926 года. Крымская АССР. - Т.1. – Москва, 1928. - С.3.

⁹ Державний архів Автономної республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф.1. – Оп.1. – Спр.435. – Арк.8.

¹⁰ Господаренко Н.М. Вказана праця. - С.57.

¹¹ ДААРК. – Ф.Р-1318. – Оп.1. – Спр.145. – Арк.50-51.

¹² Хованцев Д.В. Вказана праця. – С.85.

¹³ ДААРК. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.223. – Арк.122.

¹⁴ ДААРК. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.636. – Арк.36-39.

¹⁵ Там само.

---

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. – Спр.390. – Арк.1.

¹⁸ Хованцев Д.В. Вказана праця. – С.85.

¹⁹ Резніченко Г.А.Переселенська політика кримської влади в 1920-і роки// Культура народів Причорномор'я. — 2001.-№ 17. - С.144.

²⁰ Андропова І. Ф. Архівні документи про кримську земельну реформу кінця 1920-х років// Культура народів Причорномор'я. – 2001. - № 17. - С.107.

²¹ Резніченко Г.А. Вказана праця. - С.144-145.

²² Хованцев Д.В. Про одній з «білих плям» національної політики в Кримської АРСР// Культура народів Причорномор'я. - 2001. - № 17. – С.150.

²³ Хованцев Д.В. Вказана праця. – С.85.

²⁴ Кримська АРСР (1921-1945). - С.22.